

“Mis on möödas ega see ei kordu...” Kurt Eiskopi kirjad Edith Eiskopile aastaist 1940–1941 kui ajalootunnistaja tunnistus

Maarja Hollo

Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur
maarja.hollo@kirmus.ee

Teesid: Artiklis käsitletlen Kurt Eiskopi (1919–1944) kirju armastatule ja hilisemale abikaasale Edith Eiskopile (1919–1991). Kirjavahetus on säilinud ühepoolsena: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi jõudis 2022. aastal lõppenud kogumisvõistluse “Kirjad minu elus” tulemusena 55 Kurt Eiskopi kirja. Esimene säilinud kiri on kirjutatud 1937. aastal. Kirjavahetus jätkus seoses Eiskopi ajateenistusega Eesti Vabariigi sõjaväes, mis kestis 1940. aasta aprillist 1941. aasta juuni lõpuni, mil Eiskop saadeti NSV Liitu sõdima. Artiklis mõtestan Kurt Eiskopi kirju ajalootunnistaja tunnistusena sellest, mida ta nägi ja koges seoses täiendavate Punaarmee vägede saabumisega Eesti Vabariiki 1940. aasta juunis ja alanud anneksiooniga. Kirjade mõtestamisel tunnistusena keskendun artiklis subjektiivse kogemuse avaldumisele kirjades. Esiteks avaldub see tunnete – eeskätt nostalgia, aga ka igatsus armastatu järele, armukadedus, kurbus ja mure – väljendamise kaudu. Teiseks väljendub kirjade autori subjektiivne kogemus ajateenistuse igapäevase elu-olu kajastustes.

Märksõnad: ajateenistus, armastuskirjad, Eesti Vabariik, NSV Liit, Punaarmee, Teine maailmasõda, tunnistus

Selles artiklis käsitletlen Kurt Eiskopi (1919–1944) kirju armastatule ja hilisemale abikaasale Edith Eiskopile (1919–1991). Kurt Eiskopi 55 kirja jõudsid Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi Ühenduse Eesti Elulood ja kultuuriloolise arhiivi koostöös korraldatud kogumisvõistluse “Kirjad minu elus” tulemusel 2022. aastal. Kirjade põhiosa on kirjutatud 1940. aasta 16. aprillist 1941. aasta 29. juunini, mil Eiskop teenis aega Eesti Vabariigi sõjaväes. Artiklis mõtestan tema kirju kui ajalootunnistaja tunnistust selle kohta, mida ta nägi ja koges seoses Punaarmee vägede saabumisega Eesti Vabariiki 1940. aasta juunis ja sellele järgnenud anneksiooniga. Eiskopi kirjade kui tunnistuse puhul huvitab mind eelkõige neis esile tulev autori subjektiivne kogemus, mis muuhulgas avaldub kirjades esinevas tunnete väljendamise viisis. Lisaks tunnete väljendamisele ilmneb kirjutaja subjektiivne kogemus kirjades sisalduvates ajateenistuse

igapäevase elu-olu kajastustes, mis kätkevad endas ka autori mõtteid, meeleolusid ja hoiakuid uue korra suhtes.

Kurt Eiskopi kirjad on noore mehe romantilised ja tundeküllased kirjad armastatud tütarlapsel, kus peamiseks teemaks on tunded – igatsus armastatu ja nostalgia ajateenistusele eelnenud aja järele. Tagantjärele näib see talle paradiisliku idüllina, samal ajal kui oleviku reaalsus tundub otsekui vangis viibimisena:

Mulle on siin siiski kõik nii tühi ja kõle. On ainult üks võimalus, mõelda sulle ja reastada sõnu Sinule, mu armas, kas nad kõik aga Sinuni jõuavad, selles ma kahtlen. [---] Kõikide meeste siinseks suurimaks sooviks on: kuidas aga saaks siit minema. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Päevast päeva painavat igatsust aitab leevendada telefoni teel armastatuga suhtlemine, kirjade kirjutamine ja lootus külastada kodu:

On tõesti armas kui saab siiski pühiks koju. Tahaks näha neid armsaid paiku, kus veetsime kolmel aastal kauneid armastushetki. Tahaks neid nii palju läbi elada. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Märgatavalt harvem kirjutab Eiskop igapäevasest elust ajateenistuses, mille põhjuseks oli ilmselt soov säästa armastatut muremõtetest.

Kurt Eiskop sündis 25. aprillil 1919. aastal Lääne-Virumaal Mõdriku külas mõisa töödejuhataja peres ja lõpetas 1933. aastal 6-klassilise Kloodi algkooli, kuuludes seega põlvkonda, kes on end väidetavalt nimetanud reedetud põlvkonnaks (Kangro 1972: 89). “Kuidas need aastakäigud noori mehi kannatasid, vastu panid, moonduisid või hävinesid – see on nagu sünge saatustragöödia hiiglamõõtmes, lugematuis varjundeis,” tõdeb Bernard Kangro aastail 1919–1927 sündinud meeste saatuse kohta (Kangro 1972: 89). Eiskopi saatustragöödia rullub lahti kirjades armastatule ja omandab veelgi süngemad toonid päevikus, mida ta pidas 1941. aasta juunist kuni oma surmani 1944. aasta septembris. 2015. aastal ilmus päevik ka raamatuna pealkirjaga “Mõttele minule siin vaenuväljal. Kurt Eiskopi sõduripäevikud 1941–1944”.

1940. aasta 1. aprillil algas Eiskopi ajateenistus Eesti Vabariigi sõjaväes. Järgmise aasta 30. juunil viidi Eesti ajateenijad, nende hulgas Eiskop, Punaarmee koosseisus NSV Liitu sõdima. Eiskopi edasisest elukäigust annavad hea ülevaate tema päevikusissekanded, mis on põhjalikud ja detailsed. Päevikust selgub, et augustis 1941 otsustas ta koos teiste eesti meestega sakslaste poolele üle minna. 24. augustil on ta kirjutanud:

Tõusin pikkamisi puu najale püsti, et selgusele jõuda, kes need on. Enda rõõmuks nägin, et nad kandsid välihalli mundreid. Need on sakslased! Tõusime kõik püsti ja andsime hüüdega märku endast. Seersant Pomm võttis valge rätiku enda kätte ja läksime sakslaste juurde. Ütlesime, et oleme eestlased ja vabatahtlikult üle tulnud. See rõõmustas neid. Viskasime relvad ja padrunid maha. [...] Ometi kord oleme lahti sellest vihatud Punaarmeeast. Näeb, kuidas nüüd edasi läheb. (Eiskop 2015: 40)

Edasi ootas teda ja teisi ülejooksikuid ees vangistus Köningsbergis, kust ta jõudis tagasi kodumaale 1941. aasta novembris. Järgmise aasta 28. mail abiellus Eiskop oma armastatu Edith Visnapuuga. Ent ühine elu abikaasaga ei kestnud kuigi kaua: 1943. aasta veebruaris alustati aastail 1919–1924 sündinud meeste varjatud mobilisatsiooni (Maripuu 2018: 33). Sama aasta aprilli algul sai ka Eiskop kutse komisjoni ette, kus ta pidi teada andma, kas astub vabatahtlikuna Saksa sõjaväe abiteenistusse või Eesti Leegioni. Eiskop valis viimase, tunnistas päevikus: “Tahtmist sinna küll minna ei olnud, kuid mingit muud valikut ei olnud” (Eiskop 2015: 65). Nii jätkus tema sõjatee Saksa armee ridades võideldes, kuid tuleb rõhutada, et erinevalt paljudest teistest eesti meestest, kes ühinesid võõrväega vabatahtlikult, ei olnud see tema vaba valik. 18. septembril 1943 jõudis ta koos teiste eesti sõduritega Poola Heidelaagri väljaõppekeskusesse, kust nad 24. oktoobril viidi Nõukogude Liitu sõdima. 1944. aasta 15. veebruaril naasis Eiskop Eestisse ja langes sama aasta 21. septembril Porkuni lahingus.

Sõja tingimustes kirjutatud armastuskirjade ühe funktsioonina tsiviilidentiteetide ja -sidemete säilitamise kõrval on välja toodud romantilise suhte algatamist, selle ülesehitamise jätkamist, tugevdamist, muutmist või uut arutelu suhte üle (Hämmerle 2014: 2). Eiskop püüdis armastatuga kirju vahetades aastaid enne ajateenistust alguse saanud suhet alles hoida, kuna noormehe teenistuses viibides ei saanud nad kohtuda nii sageli, kui soovisid. Väidetavasti tuleks sõja ajal saadetud armastuskirjades esinevaid tundeväljendusi mõista ka kui “tunnete tegemist”, mille eesmärgiks on sõjaolukord “vähemalt talutavaks muuta” (Hämmerle 2014: 3). Sarnast mõtet on väljendanud ka Jenny Hartley, kelle sõnul sõja ajal saadetud kirjad “ehitavad kodu, individuaalsust ja kiindumust, kosutades seda, kelle sõda on ära kurnanud” (Hartley 1999: 189). Ehkki Eiskop ei võidelnud kirjade kirjutamise ajal veel rindel, oli olukord, millest tema ning teised eesti sõjaväelased ja ajateenijad ennast 1940. aasta suvel leidsid, hirmutav ja täis teadmatust. Kardeti nii punaväelasi, sõda kui ka NSV Liitu sõdima saatmist. Eiskopi kirjade puhul võib seetõttu rääkida autori vajadusest turvalise ruumi järele, mille loomisel kirjades pakkusid tuge nostalgilised mälestused. Nostalgitsemine oli üks viise eemalduda reeglitele allutatud ja vähest privaatsust võimaldavast argipäevast ning kujutleda end koos armastatuga

helgesse ja muretusse mineviku-maailma. Lisaks ühe armastusloo jäädvustusele sisaldavad Eiskopi kirjad ka tema mõtteid, meeleolusid ja hoiakuid selle kohta, mida ta nägi ja koges seoses täiendavate Punaarmee vägede saabumisega Eesti Vabariiki 1940. aasta juunis, Eesti ajateenijate ümberkasvatamisega Punaarmee sõjaväelasteks ja uue korra järk-järgulise kehtestamisega, millega kohanemine ei olnud Eiskopi ega teiste eesti ajateenijate jaoks valutu protsess.

Eiskopi kirjade ajalooline kontekst

Eiskopi esimese poole aasta jooksul kirjutatud kirjade ajaloolist konteksti – 1940. aasta kevadel ja suvel toimunud sündmusi Eestis – avab hästi kolonel Hans Matsoni (Ants Matsalo) päevik, mida ta pidas aastail 1931–1940. 1940. aasta novembris sai temast polkovnik ja 180. laskurdiviisi staabi operatiivjaoskonna ülem (Pajur 2022: 199). Nagu Eiskopi kirjad, nii kajastab ka Matsalo päevik ajalootunnistaja vaatepunkti pöördelistele aegadele, kuid erinevalt Eiskopi kirjadest on tema päevikusissekanded pigem ajastukesksed: siin ei ole rõhuasetus niivõrd päevikupidaja enda mõtetel ja tunnetel, kuivõrd sellel, mis toimus parasjagu eri riikide sise- ja välispoliitikas ning kuidas mõjutasid Eesti naaberriikide võimuesindajate poliitilised otsused Eesti ühiskonda ja selles valitsevaid meeleolusid. 1940. aasta kevadel muutusid Eesti Vabariigi ja NSV Liidu suhted aina pingelisemaks: venelased süüdistasid Balti riike avalikult mittesõbralikkuses, ent Matsalo tõdeb oma päevikusissekandes 31. maist 1940, et suhted venelastega on olnud “kõigiti korrektsed ja kokkulepped baasimaa-alade kohta on hiljuti saavutatud” (Matsalo 2022: 615). Olukord muutus siiski kiiresti: juuni keskel peeti kinni poolsada Eesti, Läti, Soome ja Rootsi laeva ning 16. juunil tulistati Eesti reisilennukit Ago. Samal päeval oli NSV Liidu väliskomissar Vjatšeslav Molotov esitanud Eesti saadikule August Reile Moskvast ultimatiivse noodi, milles väideti, et Eesti on sõlminud salajase nõukogudevastase liidu Läti ja Leeduga ning rikkunud vastastikuse abistamise pakti, ning nõuti täiendavate Punaarmee vägede lubamist Eesti territooriumile, samuti uue, NSV Liidule sõbraliku valitsuse moodustamist (Kauri 1956: 7–8). 17. juunil kirjutas kindral Laidoner NSV Liidu nõudmistele alla ning sama päeva varahommikul algaski suurte Punaarmee vägede liikumine üle piiri – “kogu Eestimaa ujutati üle Punaarmee osadega” (Roots 1993: 122). Eesti väeosadele anti käsk lahkuda kasarmutest koos “sisseseade ja koliga”, aega selleks oli mõni tund (Matsalo 2022: 618). Lisaks sõjaväelastele sunniti ka tsiviilisikuid välja kolima eramajadest, peamiselt uuematest ja moodsamatest (Matsalo 2022: 619). Nende käskude aluseks oli 16. juunil kindral Laidoneri poolt alla kirjutatud Narva diktaat, milles olid kirjas kapitulatsioonitingimused: Punaarmeel oli

selle järgi õigus asuda kogu Eesti alale, venelaste kätte läksid nii raudtee-, telegraafi- kui ka telefonijaamad, samuti pidid Kaitseliit ja tsiviilelanikud oma relvad ära andma. Narva lähedal asunud Eesti sõjaväeüksused paigutati bal-tisakslastest tühjaks jäänud mõisatesse. Eesti sõjaväge, mis koosnes 15 000 sõjaväelasest, kelle hulgas oli umbes 10 000 ajateenijat, hakati sundkorras ümber kujundama Punaarmee 22. Territoriaalseks Laskurkorpuseks (Maripuu 2018: 28). Korpus koosnes juhatusel, kahest diviisist (180. ja 183. laskurdiviis) ning suurtükipolgust, side- ja sapööripataljonidest, õhukaitsedivisjonist ning lennueskadrillist (Pajur 2022: 198). Kurt Eiskop kuulus 180. Eesti laskurdiviisi 627. kerge-suurtükiväepolku, mille asukohaks sai Väike-Maarja. 1940. aasta juulis viibis Eesti territooriumil umbes 110 000 Nõukogude Liidu sõjaväelast (Kauri 1956: 9). Märkimisväärseid sündmusi järgnevate päevade jooksul ei toimunud, “väliselt oli olukord kogu riigis rahulik” (Kauri 1956: 10). Eiskopi kirjad näitavad, et valitsev rahu oli üksnes näiline: tegelikkuses valitses sõja-väelaste ja ajateenijate seas teadmatus, ebakindlus ja hirm punaväelaste, sõja Eestisse jõudmise ning Nõukogude Liitu saatmise ees.

Igapäevane elu-olu ajateenistuses

1940. aasta aprillis algas Eiskopi ajateenistus Eesti Vabariigi sõjaväes. Hea käekirja tõttu õnnestus tal saada väeosa kantseleis kirjutaja amet, mis võimaldas rohkem vaba aega võrreldes nende ajateenijatega, kes pidid iga päev õppustel osalema. Vaba aja pühendas Eiskop kirjade kirjutamisele. Esimese kirja pani Eiskop ajateenistuses olles paberile 16. aprillil 1940 Helgepõllul ehk Olgina alevikus, kus tema väeosa tol ajal paiknes. Kiri kajastab ajateenija igapäevast elu-olu, nagu rõugete panekut ja hobuste eest hoolitsemist, aga ka ajateenijate hooletusest tingitud õnnetust suurtükieelikuga, kus oli sees nelikümmend mürsku, ning sellele järgnenud karistust. Ükski ajateenija õnnetuses imekombel vigu ei saanud, kuid karistuseks pidid süüdlased vabast ajast luudasid tegema. Eiskop kirjutab: “Seersant, kes meiega tunnis oli, oli õige vihane, pidi peaaegu virutama meestele vastu kõrvu” (EKM EKLA, reg 2022/70). Elu-olu ajateenistuses kajastab Eiskop ka oma järgmistes kirjades, kuid see teema jääb suuremas osas kirjadest siiski tagaplaanile. Ometi pakuvad kirjades leiduvad märkused ja tähelepanekud igapäevasest elust sõjaväes olulist teavet selle kohta, kuidas prooviti Eesti Vabariigi ajateenijatest kasvatada ümber Punaarmee koosseisu sobivad sõdurid.

1940. aasta 24. juunil saabusid Helgepõllule NSV Liidu sõjaväelased. Kuigi Eiskop kirjutab nende kohalolekust irooniaga, näib selle kaudu paljastuvat kirjutaja umbusk ja hirm: “Meil on siin praegu päris kuninglik olemine. Venelased

valvavad meid nii ööl kui päeval, kuulipildujatega ja püssidega. Otsad on loomulikult pööratud meie poole...Kas kardavad õige meid? No, võiksid rahulikult magada öösel, seeasemel et meid passida...Aga eks meil ole kindlam tunne olla kaitstud” (EKM EKLA, reg 2022/70). 27. juunil kirjutatud kirjas kurdab Eiskop, et punaväelaste tulekuga seoses on päevad pikemaks muutunud: voodisse jõuti sageli südaöösel, hommikul aga tuli ärgata juba kell neli või pool viis. Samuti kaebab ta viletsamaks muutunud toidu ja halvenenud elutingimuste üle. Sarnaseid meenutusi sisaldab ka major Harald Rootsi mälestusteraamat: “Sõduri tervis ja meeleolu olenevad suurel määral toidust. Kuid punaarmeele toitu oli halvem, kui endise Eesti sõduri toitu. [---] Ainult leivaportsjon suurenes. Harjumatuna tundusid kaks kuivtoidu päeva nädalas. Nendel päevadel anti sõduritele kuivi tooteid ja teevett ning nad pidid ise neist toitu valmistama” (Roots 1993: 164).

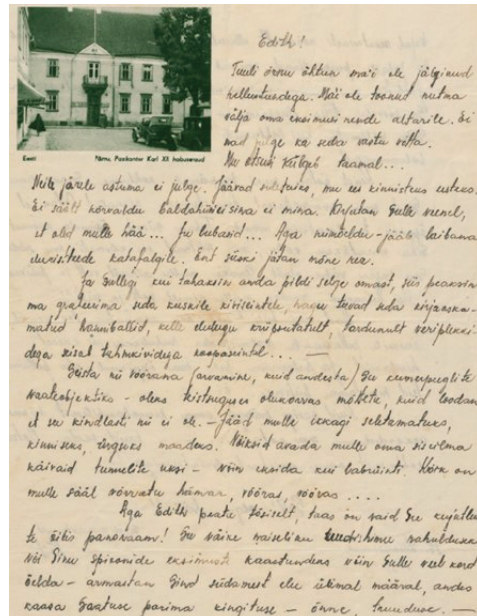
Sama aasta juulis saadeti Eiskopi väeosa Kurtnasse suvelaagrisse. Esialgu pakkus laagris viibimine väikest leevendust õhus olevatele pingetele, kuid ringlevad kuulujutud ja teadmatus tuleviku suhtes mõjusid ajateenijatele hirmutavalt. 7. augustil 1940 kirjutatud kiri peegeldabki adressandi hirmu tuleviku ees:

Nüüd liigub siin ringi ka kõiklaadseid kuuldusi. Kõik kutsed enne meid pidavat saama lähemal päevil lahti. Ka vormis tulevat meil muudatused. Mõned jälle teavad kõnelda, et lastakse kõik väeosad reservi. [---] Mu armas tüdruk, sa tõesti ei või arvata kui piinavalt mõjub sarnane teadmatus tunne. Ma tõesti ei tea miks just mina pean oma nooruse ilusaimais aastais nii palju murede all kannatama mis nii rusuvalt mõjub mu elule. Ka siinsed “sõbrad” teevad elu täiesti rõõmutuks. Ollakse nii põlastava olekuga meie vastu. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Aja möödudes hakati ajateenijatele uusi nõudmisi esitama, et murda nende “tugev rahvuslik vaim” (Roots 1993: 163). 11. augustil kirjutatud kirjast selgub, et ajateenijad pidid teadma peast “Internatsionaali” ja “teisi töölislaule”, hakkama õppima vene keelt ja astuma kommunistliku noorsooühingu liikmeks. Samuti pidid ajateenijad osalema poliitunnis ja aitama kaasa valimiste korraldamisel. “Ainuke asi mis meid võib päästa sellest on – sõda! Ka see ei ole vist kaugel,” tõdeb Eiskop samas kirjas (EKM EKLA, reg 2022/70). Kõige rohkem kardavad ajateenijad käsku minna NSV Liitu sõdima. Rõhuvat meeleolu aitavad hajutada sagedased koduskäigud, ent tagasi teenistuses muutub nostalgia ja igatsus armastatu järele veelgi painavamaks: “Päevad siin on hallid, pilvised ja päikeseta...Otsekui keegi oleks vajutanud tumeda pitseri kogu siinse ja kogu minu praegusele elule” (EKM EKLA, reg 2022/70). 5. septembril kirjutatud

kirjas tuleb pikemalt juttu muutunud poliitilistest oludest. Eiskop tunnistab armastatule, et suurem osa temaga koos teenivatest meestest ei poolda uut korda, samas ei saa nad oma tegelikku meelsust ka välja näidata: “Kuid oleme sunnitud teda omaks võtma – ainult näiliselt” (EKM EKLA, reg 2022/70). Veelgi veendumumalt kordab Eiskop seda arvamust järgmise aasta 22. märtsil kirjutatud kirjas: “Mulle ei meeldi see uus aeg nende uute inimestega ja nende “alumiinium” vooditega. Olen see mis varem, kuigi ei näi esialgsel vaatlusel...” (EKM EKLA, reg 2022/70).

1940. aasta septembri lõpus kolis Eiskopi väeosa Väike-Maarjasse. Ka uues asukohas võimaldati ajateenijatel kord kuus kodu külastada. “Raske kurbustunne asub jälle mu südamesse kui meenuvad need hetked kui olime vabad igasuguseist kohustusist ja võisime oma õnne nautida nii kuidas see oli meile omale parem,” kirjutab Eiskop 1. oktoobril 1940 kahetsevalt armastatule. Ent leidis ka neid ajateenijaid, kes otsustasid end kohustustest vabastada, põgenedes sõjaväest. Kaks neist tabati ja Eiskopi kirjast selgub, et karistused selle eest olid karmid: ühele noormehel määrati viis aastat vangistust, teisele 20 aastat sunnitööd. Kirjadest selgub ka, et ajateenijate ideoloogilise mõjutusvahendina kasutati lisaks poliittundidele ka raadiosaateid ja poliitilise sisuga filme, ent Eiskop tunnistab armastatule, et teda sellised filmid ei köida, sest on igavad ja pikad, lisaks takistab arusaamist halb vene keele oskus. Poliitiline kasvatustöö sõjaväes muutus intensiivsemaks 1941. aasta jaanuaris seoses NSV Liidu Ülemnõukogu valimistega (Pajur 2022: 202).



Illustratsioon 1. Kurt Eiskopi esimene kiri Edith Eiskopile aastast 1937. EKM EKLA, reg 2022/70.

1940. aasta detsembris hakati ajateenijatele palka maksma, kuid Eiskop lisab kirjas, et osta pole selle raha eest midagi. 1940. aasta lõpus kolis Eiskopi väeosa Väike-Maarjast Mүүrikule. 1. jaanuaril 1941. aastal kirjutatud kirjas kirjeldab Eiskop vana-aasta lõpu pidu, vahendades sellega seoses taas teda vallanud kaduvusetunnet:

*Vaadates teiste lõbu jäin sügavasse mõttesse ja meel läks nii kurvaks...
Polnud sind kelle seltsis oleks võinud sirutada käe vastu uuele aastale...
[---] Meenuvad möödunud ajad ja tahtmatult pead seisatama hetkeks
oma maise olemisega... Mis on möödas ega see ei kordu... (EKM EKLA,
reg 2022/70)*

Samas kirjas mõtiskleb Eiskop ajateenistuse kui kõige süngema aja üle oma senises elus: “Need nooruse paremad päevad lähevad nii tühjadena mööda... Kui kord hiljem hakkad oma minevikku meenutama siis on see üks tume koht... Usun, et suudad minu tagasitulekul oma rõõmsa meelega elustada minu nūri-
nenud meelt... (EKM EKLA, reg 2022/70). Mõistagi ei osanud Eiskop siis veel aimata, et kõige süngemad ajad tema elus ei ole veel kätte jõudnud.

5. juunil 1944 saadeti Eiskopi väeosa Korela laagrisse Petserimaal, kust ta jõudis 25. juunil tagasi Väike-Maarjasse. Saksamaa ja NSV Liidu vahel oli sõda selleks ajaks juba puhkenud. Väike-Maarjas kirjutab Eiskop viimase säilinud kirja armastatule. Selleski kirjas rõhutab ta mälestuste tähtsust oma elus: “Ma ei kaota oma südamest iial neid mineviku nii kauneid mälestusi läbielamusist... Loodan, et kord ma siiski jatkan taas oma pooleli jäänud rada sealt kust see viimati lõppes” (EKM EKLA, reg 2022/70). 30. juunil saadeti Eiskop koos teiste Eesti ajateenijatega Nõukogude Liitu sõdima. Päevikust selgub, et Eiskop kavatses põgeneda, kuid kartis oma vanemate pärast, keda oli ähvardatud ära viia ja varandus ära võtta (Eiskop 2015: 14). Nagu artikli alguses mainitud, kajastab kirjavahetusele järgnevaid sündmusi – rindel viibimist, vangistust, kodumaale naasmist, elu sõdurina Poola väljaõppelaagris ja sõjas – Eiskopi päevik. Kirjade põhjal võib järeldada, et ajateenistus Eesti Vabariigi sõjaväes ja hiljem 180. Eesti Laskurdiviisi koosseisus oli Eiskopile vastumeelne, tema enda hinnangul “kehv, kinnine ja rõõmutu” (EKM EKLA, reg 2022/70), kuid sellega aitas kohaneda kirjade kirjutamine, mille üheks sagedaseks teemaks on nostalgilised tagasivaated teenistusele eelnenud aastatele.

Nostalgia Eiskopi kirjades

Nostalgia on erisuguseid tundeid hõlmav nähtus, mida on ka erinevalt tõlgendatud. Ameerika sotsioloog Janelle L. Wilson on nostalgia määratlemisel toonud esile neli tasandit: 1) nostalgia kui “mina” intrapersonaalne väljendus, mis annab indiviidile subjektiivse pidevustunde; 2) nostalgia kui vestlusliku mängu interpersonaalne vorm, mille eesmärgiks on ühtekuuluvustunde tekitamine; 3) nostalgia kui mineviku ideologiseerimise ja müstifitseerimise viis riiklik-rahvuslikul ja/või ühiskondlikul tasandil ning viimaks nostalgia kui kultuuriline tarbekaup, mis on muudetud turu osaks (Wilson 2005: 19). Wilson võrdleb nostalgiat armunud olekuga: kummalgi juhul seda, mida ihaldatakse, üksnes ei väärtustata, vaid ka idealiseeritakse (Wilson 2005: 24). Nostalgia kui tunne on Wilsoni arvates väärtustega seotud: see, mille järele me nostalgiat tunneme, näitab, mida me peame väärtuslikuks ja tähtsaks (Wilson 2005: 26). Nostalgia seega võib tähendada igatsust nii subjektiivselt väärtustatud aja kui ka kohtade järele, mis on mäletaja jaoks mingil põhjusel väärtuslikud.

Eiskopi kirjades esinevatele nostalgilistele tagasivaadetele on iseloomulik aja ja koha omavaheline seotus, mille kaudu tekib kirjades eriline, turvaline ruum. Anna Hukka on määratlenud kirjade ruumi kirjades moodustuva tekstuaalse maailmana, “mis luuakse kirjutaja/-te ja lugeja/-te vahelises pidevas dialoogis ning milles luuakse samas ka osalejate omavahelist suhet” (Hukka 2023: 103). Nostalgilised mälestused seega kinnitavad ja tugevdavad lähedust armastatuga, kellele Eiskop meenutab sageli ajateenistusele eelnenud aega, mil ta oli koos armastatuga viimase kodukohas Järvamaal Albu külas Koltsimäel. Näiteks kirjutab Eiskop 1. juunil 1940:

Meenuvad päevad paarist eelmisest suvest, mil me nii sageli istusime õhtul kaskede all ja öö laotas oma õrna ja salapärase käe me üle. Nii sageli jalutasime mööda heinamaa radu ja koduteel noppisid lilli mul kaunimaid. Sageli öö salapärases hõlmas unelmail andusime... (EKM EKLA, reg 2022/70)

Sageli on Eiskopi kirjades esinev nostalgia seotud kurbuse ja hingepiinadega. Mineviku meenutamise muudab kurvaks teadmine, et kõige ilusamad ajad tema elus on pöördumatult möödas: “Meenuvad eelmised suved... Kui palju oli neis rõõmu ja armastust... Nüüd on vaid kurblik mälestus sellest” (EKM EKLA, reg 2022/70). Rõõmutut meeletu süvendab Punaarmee vägede saabumine Eesti aladele 1940. aasta juunis. 24. juunil, kui nõukogude sõjaväelased on saabunud Eiskopi väeossa, mõtiskleb ta võidupüha tähenduse üle, meenutades nostalgiaga eelnevaid võidupühasid ja ühtlasi tajudes ühe ajastu lõppemist:

Võidupüha! Nii kuidagi tähtsusetuna kõlab see sõna tänavu. Olgugi et lehivad veel sini-must-valged lipud. Kuid selle kauneima lipu kõrval lehvib ka teine – veripunane... Ja meie ilus lipp näib kuidagi kaduvat tema varju... Aegade vool muudab palju ilu olematuks... Pole enam see tõeline võidupüha... (EKM EKLA, reg 2022/70)

Ehkki nostalgilised mälestused teevad kirjutajale haiget, on need talle tihti ainsaks lohutuseks argipäevas, kus ta tunneb ennast justkui vangina:

Tahaks tänasel kargel sügisõhtul seista sääl “Koltsimäe” kuuskede all Sinuga ja tuletada meele neid kauneid ja ilusaid mälestusi meie armastuse algupäevilt... See ilus ja kaunis mälestus ei kustu iial mu hingest ja nende mälestuste najale toetudes seisan siin eemal kaugel ja jään siiski neid aegu ootama millal saan jälle tulla alatiseks tagasi oma armsama koju, oma tillu kaitsvasse ja lohutavasse embusse kus ükski mure ega häda pole nii raske taluda kui pean seda mina siin ja Sina sääl taluma... (EKM EKLA, reg 2022/70)

15. detsembril kirjutatud kiri algab poeetiliselt, viies kirjutaja taas nostalgilistele rännakutele armastatu kodukohta:

Kollane kuuketas kahvatusinises taevas heidab muinasjutulist valgust kogu öisele loodusele... Nii vaikne ja ilus on õhtu... Vahel kaob kuu hõredate pilvede taha ja hämarus muutub suuremaks. Võrratult kaunis on öö... Igatsen noil hetkeil, elu muinasjutt mind kaasa vii... Vii tagasi mind minevikku, ilusasse ja kaunisse, nooruse armastuse radadele... Oli siis võrratuid talveõhtuid kui Sinu seltsis tuln peolt, lauluharjutuselt või meilt... Ja meie tee lõppes alati teie mäel sääl vaikivate lumiste mändide all... (EKM EKLA, reg 2022/70)

Ehkki Eiskop on seda kirja kirjutades kõigest 21-aastane, näib selle nostalgilise mõtiskluse põhjal, just nagu tunneks ta, et noorusaeg on juba seljataha jäänud. Nostalgia Eiskopi kirjades ei ole siiski alati ühemõtteliselt minevikku suunatud. Selle näiteks võib tuua 3. märtsil kirjutatud kirja:

Valus torge lööb mu südamesse kui meenuvad need kaunid mineviku mälestused... Päevad mis meie armastuse algupäevil olid täis rõõmu ja õnne on nüüd kurvad ja rõõmutud. [---] Kuid iga asi mu mälestusis on elav kui oleks see eila olnud... Sumedad õhtud suvel ja kevadeil... Keset lillerikkaid niite seisime sageli kahekesi – õnnelikena... Meie jaoks ei olnud

midagi muud maailmas kui see mida pakkus meile armastus – Sinu ja minu südames...[---] Ootan taas sarnast kevadet kus võiksime minna “sinna” elustama vanu mälestusi. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Nostalgiline tagasivaade tsiteeritud lõigus ei kätke endas seega üksnes igatsust helge ja õnnerikka aja järele, vaid on selgelt tulevikku suunatud, olles seotud kirjutaja lootusega naasta koos armastatuga tuttavasse kohta, et elada seal uuesti läbi kord juba kogetud tundeid. Sel viisil leiab kinnitust arusaam nostalgiast kui subjektiivse pidevustunde tagajast, mille kaudu indiviid seob mineviku ja tuleviku. 2. aprillil kirjutatud kirjas tulevad nostalgilise mälestuse kaudu esile kunagised tulevikuvisionid, mis kirjutamise hetkeks on lõplikult purunenud:

Ilusad päevad eelmiseist kevadeist püsivad kaunimate mälestustena minu meeles... Tillu, ega Sina pole unustanud neid kauneid õhtuid kui lumi oli juba pea täiesti ära sulanud ja õhtune kerge külm oli tõmmanud kõvaks veel märja maapinna... Ja kevadveed need kohisesid õhtuvaikusel tasa ja kutsuvalt... Nii sageli kõndisime neil õhtuil käsikäes väljas ja seisime teineteise lähedal ning pilgud suunatud punetava taevakaare poole kuhu alles äsja kadus elustav päike... Siis vaatasime nii julgelt ja muretult tulevikku... Mured – need olid meist õige kaugel. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Nostalgia kaudu esile tulev kunagi kogetud muretuse ning kirjutamise ajas sisalduva ebakindluse vaheline vastuolu leiab samas kirjas lepituse mälestuses, kus kirjade adressaat töötab adressanti igavesti armastada.

Mõnes kirjas annab Eiskop nostalgilisi mälestusi edasi kirjandusteosest pärit lõikudena mõjuvate piltidena. Näiteks võib 20. aprillil kirjutatud kirjast leida kaks sellist pilti, millest mõlemas kujutab ta ennast kolmandas isikus:

Silme ette kerkib teine pilt... Sügis-suvine öö... Udujärv taamal, üle selle järvetaguse metsa kerkimas kuu – nii suur, heites oma hõbedast valgust uinuvale loodusele... Tol õhtul nad istusid külj-külje kõrval kase all... Tüdruk, haaratuna selle suveöö ilust rääkimas sõnu nii kauneid. Poiss oli suur unistaja – ta ei kuulnudki kõiki sõnu mida rääkis temakene – olles võlutud selle hääle armsusest ja sellest ilusast ööst. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Kirjandusteosest pärit tundub olevat ka 8. mail kirjutatud kirjas leiduv mälupeilt: “Või mäletad, kuidas me kord ühel pühapäeva õhtupoolikul madalas jões suplemas käisime... Oli natuke vilu... Vaikne tuul puhus ja... liigutas rohukõrsi... ja kahistas viljapõllul... ja viljapääd kummardusid nagu vaikivad preestrid altari ees... Aga õhku täitis üsna nõrk kaskede lõhn...” (EKM EKLA, reg 2022/70).

Armukadedus, igatsus ja mure

Tunded, mida Eiskop oma kirjades väljendab, ei piirdu nostalgiaga: igas kirjas on juttu ka igatsusest, samuti kurbusest ja armukadedusest, vähem murest ja hoolest armastatu käekäigu pärast. Juba oma esimeses ajateenistuse ajal kirjutatud kirjas 16. aprillist 1941 tunneb kirjutaja muret, kas armastatul jätkub meeleskindlust talle truuks jääda: “Ja nüüd kevade saabumine lööb Sinugi vere tugevalt pulbitsema. Oled ju nüüd niiõelda iseenda peremees. Aga ma palun Sind armas Tillu, ära purusta seda puhast armastuse tugevat sidet. See on igavesti purunemata kui Sina suudad seda pidada” (EKM EKLA, reg 2022/70). Muret armastatu truudusetuse pärast põhjustab ebakindlus oma positsiooni pärast armastajana: suhet armastatuga kirjeldab Eiskop mitmes kirjas kui võitlust, milles ta kardab kaotajaks jääda. Selle põhjuseks omakorda on teadmine, et millalgi tema ja tema armastatu suhte algusajal oli viimasel lähedane suhe ka ühe kodukandi noormehega, kellega kohtuti sageli kohalikel pidudel. See teadmine tekitab Eiskopis kahtlusi armastatu kindlameelsuses ja armukadedust ning sunnib teda armastatut manitsema hoidumast pidudele minekust ja “sellest halvast mehest”, keda ta nimetab ühes kirjas ka murdjaks metsloomaks.

Ebakindlusega suhte edasise kestmise osas võib seostada ka kirjades korduvaid töotusi jääda armastatule elu lõpuni truuks. 27. juunil 1940. aastal kirjutatud kirjast selgub siiski, et Eiskopi armastatu pole oma kunagise austajaga suhteid katkestanud:

Tillu armas, Su kiri löi mind peaaegu uimaseks. Tema – Ats – suudles Sind suule. Ma ei tea, tänasest peale on mu sisemine rahu täielikult rööpast välja viidud. [--] Mu pea hakkas vihastuse pärast nõnda valutama, et olin sunnitud veidi voodis olema. Mu süda nii pööraselt valutab ja südames on hirm, et jään jälle ilma Sinuta, pean loovutama Sind teistele. (EKM EKLA, reg 2022/70)

Armukadeduse kõrval painab kirjutajat pidev igatsus armastatu järele, mis on tundena niivõrd intensiivne, et muudab ta lausa haigeks. 26. aprillil kirjutatud kiri algabki kurtmisega: “Edith, mu igatsuste kujutelm!!! Kohe pean veelkord nimetama suurt igatsust Sinu järele. Ja see igatsus suureneb päev-päevalt. Ma olen otsekui haige. Mul pole ühelgi päeval head tuju. Kõik veereb vaid suures igatsuse piinas...” (EKM EKLA, reg 2022/70). Suur igatsus põhjustab unetust ning see omakorda lakkamatut peavalu, söögiisu kaotust ja närvilisust. 19. mail teatab Eiskop taas: “Pika igatsusega ootan ma päeva millal võin anda seljast need rohelised “vatid” ja olla vaba-vaba-vaba. Siis olen alati-alati

oma armsa tillu juures” (EKM EKLA, reg 2022/70). 26. mail kirjutatud kirjas annab igatsust armastatu järele edasi poeetiline, tunnetest tulvil mõtisklus:

On siin nii palju, palju kauneid õhtuid, mil õhtul ehapuna värvib taevakaart. Siis vaatan mina siin kui vangis olev linnuke igatseva pilguga, südame värisedes suurest igatsusest, kaugele läände, oma armsama poole. Sääljuures suur igatsus rinda ei mahu ja sageli veerevad suured pisarad üle palge... Oh, suudaks kuidagi neid igatsusi ja piinu sõnastada, siis oleks vaid rida, tohutu rida salajasi pisaraid ja palavaid igatsusi. (EKM EKLA, reg 2022/70)

15. detsembril 1940. aastal kirjutatud kirjas kinnitab ta: “Mu seniseil igatsusil Sinu järele pole piire ja need ei lõppe ka enne kui kord saan olla vabana Sinu juures...Sinuga...” (EKM EKLA, reg 2022/70). Mõningal määral aitab igatsust ja lahusolekust tingitud kurbust leevendada muusika, mis Eiskopi sõnul on kurbuse vastu üheks paremaks rohuks.

Kurbust ei tekita Eiskopis üksnes lahusolek kõige kallimast inimesest, vaid ka armastatu-poolsed kahtlused tema truuduse suhtes. 18. aprillil 1941. aastal kirjutatud kirjast ilmneb, et eelmises kirjas on armastatu avaldanud tema suhtes kahtlusi, mille põhjust ta ei mõista:

See on mulle valusaks hoobiks, et ma olen olnud kogu aeg nii kindlalt vaid Sulle ja nüüd minu armas tillu järsku hakkab minus kahtlema... Ma olen nii lõpmata kurb sest ma tean, et ma pole millegis süüdi. Või ei usu Sa mind enam... (EKM EKLA, reg 2022/70)

Eiskopi kirjades armastatule väljendub aeg-ajalt mure ja hool armastatu käekäigu pärast. Kirjutajat paneb muretsema, et armastatu teeb endale talutööga liiga: “Armas, annan Sulle hääd nõu. Hoi oma tervist, võibolla elus läheb Sul teda rohkem vaja. Panen Sulle tõsiselt südamele endale mitte liiga teha” (EKM EKLA, reg 2022/70). Samuti tunneb ta muret armastatu tervise pärast, manitsedes teda olema hoolas ja mitte külmetuma, “et kord oma poisile olla elu õnnepäikeseks!!!” (EKM EKLA, reg 2022/70). Ent muret teeb ka küsimus, kas armastatu suudab talle pika lahusoleku pärast truuks jääda või otsustab nende suhte lõpetada. Viimastes kirjades armastatule väljendab Eiskop süütunnet armastatu ees: kõigis oma eelnevates kirjas oli ta manitsenud armastatut, et ta jääks truuks üksnes talle, ent 1941. aasta juunis Petserimaal Korela laagris viibides on selge, et tuleb minna täitma kohustusi sinna, “kus mängib surm oma viiulit” (EKMA EKLA, reg 2022/70).

Eiskopi kirjad kui tunnistus

Mõistet *tunnistus* on määratletud narratiivina, mis kirjeldab kas mingit tunnistaja suhtes välist sündmust, tegu, mis pandi tunnistaja vastu toime, või sündmust, kus tunnistaja ise vahetult osales (Radstone 2006: 168). Peamiselt seostatakse tunnistust Teise maailmasõja järel tekkinud mälukskultuuriga, mille keskmes on holokausti üle elanud inimeste jutustused sellest, mida nad laagris elades kogesid ja pealt nägid. Erinevalt kirjandusteosest eeldab tunnistuse žanr, et selle autor peab kinni nii faktitõest kui ka biograafilisest tõest (Assmann 2021: 212). 20. sajandi lõpus hakati tunnistusena mõtestama ka kirjandusteoseid, sealhulgas luulet, kus tematiseeritakse tunnistamist nende eest, kes on mingis ajaloolises katastroofis hukkunud või ei suuda enam ise tunnistust juhtunust edasi anda. Ent moraalse tunnistusena määratletud kirjandusteosed ja omaeluloolised tekstid, mis vastavad tunnistuse kriteeriumitele, ei ole ainsad mõeldavad tunnistused. Aleida Assmann toob oma raamatus “Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuur ja ajaloolisus” (2006) välja tunnistaja neli põhitüüpi: tunnistaja kohtus, ajalootunnistaja, usuline tunnistaja ja moraalne tunnistaja. Ajalootunnistajat iseloomustab Assmann kui isikut, “kes tänu olulise sündmuse lähedal viibimisele annab järeltulevatele põlvedele edasi selle, mida ta tajus. Nii nagu juriidilise tunnistaja tunnistus saab osaks tõendusprotsessist, suubub ka ajalootunnistaja tunnistus rekonstruktiivsesse ajalookirjutusse” (Assmann 2021: 111). Mõistagi saavad ajalookirjutuse osaks üksnes nende ajalootunnistajate tunnistused, millest ajaloolased on teadlikud, mis on neile kättesaadavad ja mida nad allikatena väärtuslikuks peavad. Ehkki Teisest maailmasõjast on praeguseks möödas juba rohkem kui pool sajandit, ilmub ikka ja jälle välja kodustes arhiivides hoiul olnud sõja-aastatest pärit päevikuid, kirjavahetusi või muid egodokumente, mis näitavad mõnda ajaloolist sündmust selle lähedal viibinu vaatepunktist, hõlmates enamasti ka tema enda mõtteid ja tundeid.

Elulookirjutuse uurija Paul John Eakini sõnul võivad egodokumendid sisaldada kahte liiki tunnistuslikke fakte: fakte selle kohta, mida tunnistaja nägi, ja fakte selle kohta, mida ta tundis (Eakin 2020: 78). Eiskopi kirjades kui ajalootunnistaja tunnistuses on need faktid omavahel lahutamatult seotud: sündmused, mida ta seoses omariikluse järk-järgulise hävitamisega pealt näeb ja läbi elab, tekitavad temas mitmesuguseid tundeid. Enamasti tunneb ta võõrastust ja vastumeelsust, aga ka kaastunnet nende vastu, kes uue korra tõttu on sunnitud kannatama. Näiteks teeb Eiskop 15. detsembril 1940. aastal kirjutatud kirjas juttu kohalikust kirikuõpetajast, keda taga kiusatakse ja kes on seetõttu sunnitud pealinna kolima. “Tunnen kaasa neile kelle elu on sattunud viletsusse... tagakiusamisse...,” kirjutab Eiskop (EKM EKLA, reg 2022/70). Ka

Eiskopi viimane säilinud kiri 29. juunist 1941 sisaldab mõtisklust mõistetamatute ja võõrastust tekitavate muutuste üle, mille uus kord on kaasa toonud:

Täna pidi olema siin kirikus leerilaste õnnistamine, kuid millegi pärast on see ära keelatud. Kiriku kellad ja ukсед olevat kinni pitseeritud ja ka õpetaja vist ära viidud... Veidraid asju juhtub tänapäeva maailmas...
(EKM EKLA, reg 2022/70)

Omaenda kannatuste üle mõtiskledes jõuab Eiskop järeldusele, et just kannatuste kaudu hävib see, mis pole inimeses väärtuslik, mistõttu on need vajaliku inimese tõelise olemuse kujunemiseks ja küpsemiseks. Üksikisikute kannatuste kõrval tõstatab Eiskop ühes oma kirjas eksistentsiaalse küsimuse sellest, milline saatus võib oodata sõja tõttu eestlasi, tõdedes 11. aprillil kirjutatud kirjas: “Paljud asjad kaovad maailmast, terved rahvad ja võimsad riigid... Pole ime see siis väikeses riigis kus vaevalt 1,5 miljonit inimest...” (EKM EKLA, reg 2022/70).

Ent mis põhjendab Eiskopi kirjade mõtestamist tunnistusena? Kirjade uurija Liz Stanley on võrrelnud kirju fotodega: kirjad üksnes ei talleta mälu, vaid kujutavad alati ka oma loomise hetke, olles justkui merevaiku tardunud putukad (Stanley 2004: 208). Niisiis ei sarnane kirjad tunnistusena teiste tunnistuslike tekstidega, mis on “potentsiaalselt ekslikud tagantjärele konstrueeritud mälu-narratiivid, suunatud avalikule publikule” (Jensen 2020: 70), sest sisaldavad ülesvõtet ühest kindlast ajahetkest, talletades samal ajal ka kirjutajat just kirjutamise hetkel vallanud tunded ja meeleolud ning võimaldades seeläbi kirjade lugejale ehedat sissevaadet ühe indiviidi siseilma. Roger Wood on tunnistust käsitledes kritiseerinud subjektiivse kogemuse keskseid lähenemisi, määratledes tunnistust tõendusena, mille annavad isikud “vaidlusaluses küsimuses ja millel on teatud avalik eesmärk (*a particular public purpose*)” (Wood 2021: 442). Tunnistuse puhul rõhutab ta seetõttu tunnistaja agentsuse ja tunnistuse seoselise ehk relatsioonilise loomuse tähtsust, huvitades sellest, “kuidas tunnistus kujutab isiklikku ja interpersonaalset kogemust ning millist rolli mängivad suhted subjekti ja tema perekonna, eelkäijate, religioosete ja poliitiliste liikumiste ning intellektuaalsete diskursuste vahel” (Wood 2021: 448). Ehkki erakirjadena ei saa Eiskopi kirjade puhul rääkida avalikust eesmärgist, põhjendab nende mõtestamist tunnistusena ajalooline kontekst: sündmused, mis toimusid Eestis 1940. aasta suvekuudel, puudutasid ühel või teisel viisil kõiki Eesti elanikke, kuid vaid üksikutest said ajalootunnistajad nende sündmuste keskel viibimise ajal. Eiskopi kirjadele kui tunnistusele on iseloomulik, et nende autor ei anna tunnistust üksnes tema suhtes välistest sündmusest, nagu seda teevad näiteks mitu Eesti Vabariigi sõjaväelast oma sama ajajärku

kajastavates mälestustes ja päevikutes, vaid dokumenteerib ka seda, kuidas need sündmused mõjutasid teda ennast ja tema suhet armastatuga. Seetõttu väidan, et Eiskopi kirjade väärtus ja mõjujõud tunnistusena tulenebki eelkõige sellest, kuidas avaldub neis tema subjektiivne kogemus, mis hõlmab nii tunnete kui ka mõtete, hoiakute ja meeleolude väljendamist.

Kokkuvõte

Kurt Eiskopi kirjad armastatule ja hilisemale abikaasale Edith Eiskopile toovad esile ajalooliselt pöördeliste aegade – 1940. aasta suvekuud ja järgmise aasta suvi, mil Teise maailmasõja sündmused jõudsid Eestisse – keerisesse sattunud üksikisiku subjektiivse kogemuse. See oli aeg, mil Eesti Vabariik lakkas eksisteerimast iseseisva riigina, sest võimuesindajad eelistasid vastupanu asemel allaandmist, mistõttu on tollast otsust nimetatud ka hääletuks alistumiseks (vt Ilmjärv 2004). Tundeküllaste, aga ka muutunud poliitiliste olude ja uue elukorralduse kohta käivaid tähelepanekuid sisaldavate kirjade põhjal on võimalik teravalt tajuda ajastu traagikat, mis tabas kõige valusamini aastail 1919–1927 sündinud eesti mehi, kellest paljude, nende seas ka Eiskopi elutee jäi liiga lühikeseks neist endist sõltumatute asjaolude tõttu. Eiskopi kirjad, mida mõtestasin siinses artiklis ajalootunnistaja tunnistusena, asetuvad teiste Teise maailmasõja ajast pärit tunnistuste konteksti, mis ei kõnele üksnes tema kui üksikisiku, vaid terve põlvkonna saatusetragöödiast, kuid mis eristuvad teistest samast ajast pärit ajalootunnistajate tunnistustest neis esile tuleva subjektiivse kogemuse poolest.

Eiskopi kirjadest ilmneb, et ajateenistus Eesti Vabariigi sõjaväes oli talle vastumeelne, sest lahutas ta armastatust ja takistas ühise elu alustamist. Täiendavate Punaarmee vägede saabumine Eesti Vabariiki 1940. aasta juunis pani Eesti sõjaväelased ja ajateenijad keerulisse olukorda: kiiresti tuli kohaneda uute olude ja reeglitega, mis tekitasid võõrastust, samuti kummitas hirm sõja jõudmise ees Eesti pinnale ja NSV Liitu sõdima saatmise ees. Poliitiliselt keeruliste olude tõttu ka isiklikus elus keeruliseks kujunenud ajal pakkus kirjade kirjutamine tuge ja võimaldas lahusoleku kiuste suhet armastatuga alles hoida. Ajateenistuse jooksul 1940. aasta aprillist 1941. aasta juuni lõpuni armastatule kirjutatud kirjadest sai Eiskopile omamoodi pelgupaik, turvaline maailm, mille loomisele aitasid kaasa nostalgilised mälestused. Need on poetiseeritud ja idealiseeritud minevikupildid, mis pakuvad kirjade autorile lohutust ning samal ajal ka kinnitavad ja tugevdavad lähedust adressaadiga. On huvitav, et nostalgia ei ole Eiskopi kirjades alati ühemõtteliselt minevikku suunatud, vaid on mõne mälestuse puhul seotud autori tulevikulootuste ja -plaanidega. Kuid

nostalgia ei ole ainus tunne, mida Eiskop oma paljudel üksindushetkedel kirja-des väljendab. Armastuskirjadele iseloomulikult on Eiskopi kirjad täis igatsust armastatu järele, mida autor väljendab kord talitsetumalt, siis jälle ekspres-siivsemalt, mõnes kirjas ka meeleheitlikuna mõjuvate tundepuhangutena.

Tänuõnad

Artikli valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

Arhiiviallikad

EKM EKLA, reg 2022/70 – Kogumisvõistlusele “Kirjad minu elus” saabunud kirja-vahetused.

Kirjandus

Assmann, Aleida 2021. *Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuur ja ajaloopoliitika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Eakin, Paul John 2020. *Writing Life Writing. Narrative, History, Autobiography*. New York, London: Routledge.

Eiskop, Kurt 2015. *Mõttele minule siin vaenuväljal. Kurt Eiskopi sõduripäevikud 1940–1941*. Toim Marju Metsman. Väike-Maarja: Väike-Maarja Muuseum.

Hartley, Jenny 1999. ‘Letters are *everything* these days’: mothers and letters in the Second World War. – Earle, Rebecca (toim). *Epistolary Selves. Letter and Letter-Writers, 1600–1945*. Aldershot: Ashgate, lk 183–195.

Hukka, Anna 2023. Kirjanik Valev Uibopuu perekondlik kirjavahetus eksiilis: ühise kirjade ruumi loomine distantsi lühendamise abil. – *Mäetagused* 86, lk 99–114 (DOI:10.7592/MT2023.86.hukka).

Hämmerle, Christa 2014. “Waiting longingly...” Love Letters in the First World War I. A Plea for a Broader Genre Concept. – *History of Emotions. Insights into Research*, lk 1/4–4/7 (DOI:10.14280/08241.24).

Ilmjärv, Magnus 2004. *Häälētu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*. Tallinn: Argo.

Jensen, Meg 2020. Testimony. – *The Routledge Companion to Literature and Trauma*. London and New York: Routledge, lk 66–78 (DOI:10.4324/9781351025225-6).

Kangro, Bernard 1972. Reedetud generatsiooni nägu. – *Tulimuld* 2, lk 89–96.

Kauri, Hans 1956. Punane laine ujutab üle. – *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*. III. Stockholm: Kirjastus EMP, lk 7–12.

Maripuu, Meelis 2018. Eesti sõdurid Teise maailmasõja Saksa ja Soome relvaüksustes. – Õispuu, Leo (koost). *Eestlased Soome ja Saksa sõjaväes 1940–1945*. = *Estonians in Finnish and German armed forces 1940–1945*. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, lk 28–35.

Matsalo, Ants 2022. Kikkas, Toivo & Pajur, Ago (koost). *Ohvitseri päevaraamat*. Tartu: Rahvusarhiiv.

Pajur, Ago 2022. Ohvitseri tee. Hans Matsoni elulugu. – Matsalo, Ants. *Ohvitseri päevaraamat*. (Koost Toivo Kikkas, Ago Pajur.) Tartu: Rahvusarhiiv, lk 9–256.

Radstone, Susannah 2006. Cultures of Confession/Cultures of Testimony. Turning the Subject Inside Out. – Gill, Jo (toim). *Modern Confessional Writing. New Critical Essays*. London & New York: Routledge, lk 166–179.

Roots, Harald 1993. *Kui võitluseta murdus mõök*. Toronto.

Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. – *Auto/Biography* 12 (3), lk 201–235 (DOI:10.1191/0967550704ab014oa).

Wilson, Janelle L. *Nostalgia: Sanctuary of Meaning*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.

Woods, Roger 2021. Testimony and its Mediations in Life Writing. – *Life Writing* 19 (3), lk 441–454 (DOI:10.1080/14484528.2021.1873718).

Summary

“Something that has passed cannot repeat itself...” Kurt Eiskop’s letters to Edith Eiskop in 1940–1941 as the testimony of historical witness

Maarja Hollo

Senior Researcher

Estonian Literary Museum

maarja.hollo@kirmus.ee

Keywords: Estonian Republic, love letters, military service, Red Army, testimony, USSR, World War II

This article examines the letters of a young Estonian man, Kurt Eiskop (1919–1944), to his beloved and future wife, Edith Eiskop (1919–1991). Kurt Eiskop’s 55 letters were handed over to the Estonian Cultural History Archives in 2022, as a result of the collection campaign “Letters in my life”, a competition organised cooperatively by the Estonian Life Stories Association and the archives. Most of the letters were written between 16 April 1940 and 29 June 1941, while Eiskop was doing his military service

in the army of the Estonian Republic. In this article I consider his letters as a testimony of a historical witness, based on what he saw and experienced during the arrival of the Red Army forces in the Estonian Republic in June 1940 and its subsequent annexation. What interests me in Eiskop's letters as testimony is, first and foremost, the author's subjective experience, which can be seen in the way emotions are expressed in his letters. As is characteristic of love letters, the main topic of Eiskop's letters is emotions – longing for the beloved and nostalgia for life before the army. In retrospect, the latter seems like a paradisaical idyll to him, while the present reality seems like being in prison. In addition to the expression of emotions, the subjective experience of the writer emerges in the letters through descriptions of everyday life in the army, which also contain the author's thoughts, moods, and attitudes toward the new regime.

It emerges from Eiskop's letters that service in the army of the Estonian Republic was disagreeable to him, as it separated him from his beloved and impeded their beginning a life together. The arrival of reinforcements of the Red Army in the Estonian Republic in June 1940 put the Estonian Army and those performing their military service there in a complicated situation: they had to get used to alienating new circumstances and rules; likewise there were fears that the war would spread to the Estonian territory and that soldiers would be sent to fight the war for the Soviet Union. In a politically complicated time, which also entailed complications for personal life, writing letters provided support and a way of sustaining relationship despite being apart. The letters Eiskop wrote to his beloved during his military service became a kind of refuge for him, a safe world, the creation of which was enabled by nostalgic memories. These are poeticised and idealised images of the past which provide comfort and strength, while intensifying his closeness to the addressee. It is interesting that in Eiskop's letters nostalgia is not always unidirectionally aimed at the past, but some memories are bound to the author's hopes and plans for the future. However, nostalgia is not the only emotion that Eiskop expresses in his moments of solitude. Eiskop's letters are also filled with longing for the beloved, expressed by the author in bursts of emotion, sometimes more controlled, sometimes more expressive, in some letters also as desperation.

Maarja Hollo (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur. Ta on uurinud trauma kujutamist eesti eksiilkirjanike loomingus ja traumaatiliste kogemuste vahendamist omaeluloolistes narratiivides. Praegu on tema huvikeskmes tavaliste inimeste erakirjad.

Maarja Hollo (PhD) is Senior Researcher at the Estonian Literary Museum. She has published articles on trauma and memory in the work of Estonian exile writers as well as on mediating traumatic experiences in autobiographical narratives. The focus of her current research is on the letters of ordinary people.

maarja.hollo@kirmus.ee